

RESEARCH CENTRE FOR ISLAMIC HISTORY, ART AND CULTURE

Proceedings of the International Congress on

The Maghreb and the Western Mediterranean in the Ottoman Era

Rabat, 12-14 November 2009

Actes du Congrès International sur

le Maghreb et la Méditerranée Occidentale à l'Époque Ottomane

Rabat, 12-14 Novembre 2009

Osmanlı Döneminde Mağrib ve Batı Akdeniz

Milletlerarası Kongre Tebliğleri

Rabat, 12-14 Kasım 2009

İstanbul 2013

Osmanlı Hilafeti, Almanya ve Mağribli Aktivistler 1914-1918

Mehmet Suat Mertoğlu*

Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde uluslararası ehemmiyeti haiz başlıca konulardan birisi hilafet meselesidir. Özellikle II. Abdülhamid'in 1876'da tahta çıkışından sonra daha yoğun bir şekilde gündeme gelen ve giderek tarafların kendi pozisyonlarını güçlendirme ve rakibinin pozisyonunu zayıflatma amacıyla sık sık başvurdukları bir koza dönüşen hilafet konusu etrafında geniş bir literatür oluşmuştur.[1]

İslam birliği (İttihad-ı İslam) ve onunla bağlantılı olarak hilafet meselesi Birinci Dünya Savaşı'nın İslâm dünyası ile ilgili cephesinin en sıcak tartışma konularından biridir. Bu savaşta bilhassa İngiltere ve kısmen Fransa, Osmanlı hilafetinin meşruiyetini tartışmaya açarak hem Hindistan, Mısır ve Kuzey Afrika kolonilerinde yaşayan müslümanların neden olacağı iç karışıklıkları önleme, hem de Araplar başta olmak üzere Osmanlı tebaası arasında karışıklıklar çıkarma ve onların İstanbul'a karşı bağlılıklarını sarsmaya yönelik propaganda faaliyetlerine girişmiştir. Bu bağlamda 1916'da Mekke Şerifi Hüseyin'in liderliğinde gelişen Haşimî-Arap isyanında ve bilahare çeşitli Arap vilayetlerinin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasında özellikle İngiliz faktörü dikkati çekmektedir. İngilizler ve Fransızlar savaş boyunca yaptıkları propagandalarda bir taraftan kendilerinin müslümanlara yönelik olumlu yaklaşımlarını vurgularken diğer taraftan Osmanlı hilafetinin dinî meşruiyetten yoksun olduğunu, Almanya ile ittifak eden Osmanlı askerlerinin müslümanlıklarını kaybettiklerini ve İslam'a zarar verdiklerini ileri sürerek Osmanlı Devleti ile olan savaşlarını haklı göstermeye çalışmış-

* Dr., İSAM, İstanbul

1 Bu çerçevede Türkçe literatür için İsmail Kara'nın modern dönemdeki (1877-1926) hilafet tartışmalarına dair risaleleri bir araya getiren çalışmasına bakılabilir: *Hilafet Risâleleri*, I-V, İstanbul 2002-2005. Halen devam etmekte olan proje kapsamında 1922 yılına kadar çeşitli dillerde (Türkçe, Arapça, Farsça, Osmanlıca, Urduca, İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca) yayımlanmış 50 risalenin metni ya da Türkçe tercümesi yer almaktadır.

lardır.[2]

Diğer taraftan gerek Osmanlı Devleti, gerekse Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiki konumunda bulunan Almanya da Osmanlı hilafeti ekseninde İngiliz ve Fransız kolonilerindeki müslüman vatandaşları kendi yanlarına çekme ve karşı propagandaları etkisiz kılma çabasında olmuştur.[3] İslam birliği ve Osmanlı hilafetinin müdafaası yolunda gerçekleştirilen çalışmalarda (bilhassa bu çalışmaların propaganda ve basın ayağında) çoğu Harbiye Nezareti'ne bağlı Teşkilat-ı Mahsusa / Umûr-ı Şarkiyye Dairesi mensubu olan Mısır ve meşrık Araplarının[4] yanı sıra Libya, Tunus, Cezayir ve Fas gibi Mağrib dünyasından gelen aktivistlerin faaliyetleri önemlidir. Bunlar İstanbul'da, Berlin ve Lozan gibi Avrupa şehirlerinin yanı sıra savaşın çeşitli cephelerinde, ayrıca Almanlara esir düşen müslüman askerlerin bulunduğu kamplarda Osmanlı hilafetine destek ve taraftar kazandırma amacıyla propaganda çalışmalarına katılmışlardır.

Bu aktivistlerden faaliyetleri ile temayüz eden bazıları şunlardır: Tunus'tan Salih Şerif et-Tûnusî[5], İsmail es-Safâihî,[6]

---

2 Genel olarak İngilizlerin savaş sırasındaki propaganda çalışmaları için bk. M. L. Sanders – Philip M. Taylor, *British Propaganda during the First World War, 1914-1918*, London 1982; Servet Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, Ankara 2004.

3 Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Almanların yürüttüğü propaganda faaliyetleri için bk. Salvador Oberhaus, *"Zum wilden Aufstande entflammen". Die deutsche Ägyptenpolitik 1914 bis 1918. Ein Beitrag zur Propagandageschichte des Ersten Weltkrieges*, yayımlanmamış doktora tezi, Düsseldorf 2006; Tilman Lüdke, *Jihad made in Germany. Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War*, Münster 2005. Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü dinî propaganda çalışmaları için ayrıca bk. et-Telîlî el-Uceylî, *Sadâ hareketi'l-câmi'âti'l-İslâmiyye fi'l-Mağribi'l-Arabî*, Tunus 2005, s. 225 vd.

4 Bunlar arasında Lübnanlı Emir Şekib Arslan, Mısırlı Abdülaziz Çâvîş, Abdülmelik Hamza ve Muhammed Ferîd ilk akla gelen isimlerdir.

5 Salih Şerif et-Tunusî (1869-1920): Aslen Cezayirli olup Tunus'ta doğdu. 1879'da Tunus'taki Zeytûne Üniversitesi'nde öğrenim gördü ve orada hocalık yaptı. 1906'da İstanbul'a, sonra Şam'a hicret etti. Teşkilat-ı Mahsûsa'nın en aktif isimlerinden biridir. Osmanlı hilafetinin savunulmasına, bu bağlamda İngiliz ve Fransız iddialarının cevaplandırılmasına yönelik propaganda çalışmalarına yönelik çeşitli çalışmalara katıldı. 1914'te Almanya'nın doğuda propaganda faaliyetlerini yürüten "Nachrichtenstelle für den Orient" çalışanlarından Ali b. Abdülkâdir'in refakatinde Berlin'e gitti. 1916'da Tunus ve Cezayir'in bağımsızlığı için mücadele yürüten "Komitees für die Unabhängigkeit Tunesiens und Algeriens"in başkanlığını yaptı. 1917'de Stockholm'deki Uluslararası Sosyalist Konferansı'na katıldı. 1918'de İsviçre'ye geçti ve orada vefat etti, bk. Gerhard Höpp'ün *Texte aus der Fremde: Arabische politische Publizistik in Deutschland, 1896-1945 Eine Bibliographie*, Berlin 2000, s. 80; Arnold H. Green, *The Tunusian Ulama 1873-1915*, Leiden 1978, s. 222-223 (Tunusî'nin Şam'da vefat ettiği belirtilir), 229. Tûnusî için ayrıca bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR. SYS. 2395.9.

6 İsmail es-Safâihî (1856-1918): Din âlimi, Tunus'taki Zeytûne Üniversitesi'nde öğrenim

Ali Başhambe[7], Muhammed Başhambe,[8] Abdülaziz es-Seâlibî,[9] Muhammed Beşir ez-Zerrûk es-Sûsî et-Tûnusî,[10] Hüseyin Muhammed el-Hıdır[11]. Libya'dan Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Senûsî,[12] Süleyman el-Bârûnî,[13] Yu-

gördü, orada ve Tunus'taki el-Medresetü's-Sâdıkıyye'de hocalık yaptı. 1897'de kadı oldu. 1906'da Şam'a, oradan İstanbul'a hicret etti, 1908'de İsviçre'ye geçti. 1910'da Salih eş-Şerif et-Tunusî ile birlikte Association gratuelle d'aide et de soutien moral entre les Algériens et les Tunisiens'i kurdu. 1914'te Almanya'ya gitti. 1917'de Stockholm'deki Uluslararası Sosyalist Konferansı'na katıldı. 1918'de İsviçre'de vefat etti, bk. Höpp, *a.g.e.*, s. 77; Green, *a.g.e.*, s. 174-175, 223, 281.

7 Ali Başhambe (Başhanbe) ya da Baş Hempâ (1875-1918): Avukat, "Tunusü'l-fetât / Genç Tunus" hareketinin kurucusu. 1912'de Fransa tarafından sürgüne gönderildikten sonra İstanbul'da geldi. 1915'ten vefatına kadar Umûr-ı Şarkıyye Dairesi müdürlüğü görevini sürdürdü. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi azalığı gibi önemli makamlara getirilen Ali Başhanbe'ye Teşkilat-ı Mahsusa'daki hizmetlerinden ötürü üçüncü dereceden Mecidî nişanı verilmiştir, bk. BOA DUİT 61.51 (bk. Ek 1).

8 Muhammed Başhambe (1881-1920): Hukukçu, Genç Tunuslular siyasetçisi, Ali Başhambe'nin kardeşidir. 1913'te İstanbul'a sürgün olarak geldi, daha sonra çoğunlukla Cenevre'de yaşadı. 1916'da *Revue du Maghreb*'i neşretmeye başladı. Lozan'da III. Milletler Konferansı'na ve 1917'de Stockholm'deki Uluslararası Sosyalist Konferansı'na katıldı. 1919'da gittiği Berlin'de vefat etti. 1968'de naaşı Tunus'a nakledildi, bk. Höpp, *a.g.e.*, s. 27.

9 Abdülaziz es-Seâlibî (1876-1944): Aslen Cezayirli olan Tunuslu düşünce ve siyaset adamı. Ali Başhambe ile birlikte Genç Tunus'un çalışmalarına katıldı ve onunla birlikte Fransızlar tarafından sürgüne gönderildi. İstanbul'da Ali Başhambe ile birlikte faaliyette bulunan ve 1914'te ülkesine dönen Seâlibî savaş bittikten sonra da Tunus'un bağımsızlığı yolunda fikrî ve siyasî çalışmalar yürüttü. Çok sayıda eseri bulunan Seâlibî 1 Ekim 1944'te Tunus'ta vefat etti. Hakkında daha fazla bilgi için bk. Salih el-Harfî, *Abdülaziz es-Se'âlibî min âsârihi ve ahbârihi fi'l-meşrıkı ve'l-mağrib*, Beyrut 1915.

10 Muhammed Beşir ez-Zerrûk es-Sûsî et-Tunusî: İstanbul'da Harbiye Mektebi'nde hocalık, 1916'da Berlin civarında Wünsdorf'daki Hilal Kampı'nda (Halbmondlager) imamlık yaptı.

11 Hüseyin Muhammed el-Hıdır (1876-1958): Öğrenimine bir süre İstanbul'daki dayısı Muhammed Mekkî b. Azzûz'un yanında devam ettikten sonra Tunus'taki Zeytûne Üniversitesi'nde öğrenim gördü ve orada hocalık yaptı. 1912'den itibaren Mısır ve Suriye'de bulundu. Cemal Paşa zamanında Şam'da hapse atılan el-Hıdır, suçsuzluğu anlaşılınca serbest bırakıldı ve hemşehrisi Ali Başhambe ile birlikte çalışmak üzere İstanbul'a gitti. Daha sonra Kuzey Afrika'ya yönelik çalışmalarda bulunmak üzere Muhammed Başhambe'nin bulunduğu Berlin'e gönderildi, bk. Salih el-Harfî, *a.g.e.*, s. 40-41.

12 Ahmed Şerif es-Senûsî (1873-1933) Libya'da Senûsû şeyhi ve Osmanlı'nın 1912'de resmen çekildiği, ancak el altından desteklediği İtalyan işgaline direniş hareketini yönetti. 1918'de Enver Paşa tarafından İstanbul'a getirildi. Sultan Vahdeddin'in cülûs merasiminde ona kılıcını kuşandıran Senûsî Milli mücadeleye de destek verdi, bk. Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider Ahmet Şerif – Süleyman Baruni*, Ankara 1981. Senûsî için ayrıca bk. BOA, MV. 213.80.

13 Süleyman Bâşâ el-Bârûnî (1870-1940): Libyalı siyaset adamı. 1908'de Osmanlı parlamentosunda Cebel-i Garbî mebusu. İtalyanlar 1911'de Trablus'u işgal edince Enver Paşa'nın kardeşi Nuri beyle Sellum'a gönderildi ve mukavemet çalışmalarında bulundu. 1913'te kendisine "paşa" unvanı verildi. Dünya Savaşı'nda da ülkesinin bağımsızlığı yolunda yolunda siyasî ve askerî çalışmalarda bulunan Bârûnî 1921'de Trablus'tan uzaklaştırıldı

suf Şetvân,[14]. Cezayir'den Rabah Bûkabûya (Hadj Abdallah),[15] Fas'tan es-Seyyid Muhammed el-'Atâbî,[16] Muhammed eş-Şarkâvî.[17]

Beklentiler

Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti ve onunla birlikte hareket eden tarafların beklentileri kısaca şöyle özetlenebilir:

Osmanlı Devleti: Dünya Savaşı'nda toprak bütünlüğünü korumayı ve mümkünse Kuzey Afrika başta olmak üzere daha evvel kaybettiği toprakları geri almayı hedeflemekteydi. Bu amaçla gerek kendi tebaası olan gerekse rakip devletlerin sömürgelerindeki müslümanlara yönelik olarak Osmanlı hilafeti etrafında İslam birliği çağrısı yapmış, bu uğurda ilan ettiği cihad-ı mukaddese bütün müslümanların iştirakini sağlama yönünde çaba sarf etmiştir.

Almanya: İngiltere, Fransa ve Rusya gibi dönemin güçlü üç devleti ile birden savaşa giren Almanya Osmanlı Devleti'ni yanına alarak özellikle hilafet makamının manevî otoritesinden yararlanmak düşüncesindeydi. Bu amaçla savaştığı ülkelerin müslüman tebaasını isyana teşvik etmek sure-

---

ve 1940'ta Bombay'da vefat etti, bk. "Bârûnî, Süleyman Paşa", *DİA*, İstanbul 1992, V, 92. Bârûnî hakkında ayrıca bk. Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, tür.yer. Barûnî'nin Osmanlı Meclis-i Mebusan'ındaki faaliyetleri için bk. a.mlf., *Osmanlı Meclislerinde Libya ve Libyalılar*, İstanbul 2003.

14 Yusuf Şetvân, (1870-1952): 1908'de Osmanlı parlamentosunda Bingazî mebusu, 1913'te İstanbul'daki Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye'nin genel sekreteri ve *Cihân-ı İslâm* mecmuasının nâşiri. 1917'de Stockholm'deki Uluslar arası Sosyalist Konferansı'na katıldı.

15 Tunus'a hicret etmiş Cezayirli bir ailenin ferdi ve anne tarafından Türk olan ünlü yurtsever Ahmed Tevfîk el-Medenî (1889-1983) hatıralarında İstanbul'da Ali Başhanbe'nin yanında çalışanlar arasında kendi dayısı Muhammed Buyrâz'ı da saymaktadır, bk. *Hayâtun kifâh*, Cezayir [1973], I, 74.

16 es-Seyyid Muhammed el-'Atâbî: Karaviyyîn Üniversitesi'nde hocalık yaptı. 1913'te Hicaz'da, 1915'te İstanbul'da bulundu. 1916'da kısa süreliğine Berlin'de Fas işlerinde danışmanlık görevi üstlendi, 1917'de Stockholm'deki Uluslar arası Sosyalist Konferansı'na katıldı, 1918'de Mısır'a gitti.

17 Bu aktivistlerden bazılarının hususiyetleri ile bulundukları yerleri gösteren bir listede yine Mağrib bölgesinden başka isimlere de yer verilmektedir. Merrâkeş'ten: el-Hâc Muhammed el-Hulv (sâbık maliye nazırı, Şam'da), es-Seyyid Ahmed eş-Şemsî (ulemadan, Mâü'l-'ayneyn halifesi, Şinkît'ta sözü dinlenen bir zat, Şam'da). Cezayir'den: eş-Şeyh Hamdân el-Venîs (müftî, Konstantin hanedanından, Şam'da), eş-Şeyh el-Umerî el-Cezâirî (ulemadan, müverrih ve şair, Şam'da). Tunus: el-Hâc Osman el-Hûkî (?) (ulema ve tüccârândan, Şam'da), eş-Şeyh el-Azîz el-Vezîr (meşhur Vezîr ailesinden, Şam'da). Trablus'tan: Ali Fehmi (Binbaşı, Dersaâdet'te), et-Tîb (?) Bek Muntasır (Trablus hanedanından, Dersaâdet'te), Abdülaziz el-'İsâvî (Seyyid Senûsî'nin vekili, Trablus'ta), Tahir Bek b. Abdüsselâm (Trablus eşrafından, Dersaâdet'te), bk. BOA, HR. SYS. 2395.10.

tiyle bu ülkeleri zor durumda bırakmak, iç kargaşa ile uğraşan rakiplerinin askerî potansiyellerini kendi cephesinden uzaklaştırıp bu ülkelere kaydırmalarını sağlayarak kendisini kısmen rahatlatmak amacındaydı. Almanya rakip devletleri, onların idaresi altında yaşayan azınlıkları isyana teşvik suretiyle huzursuz etme planlarını daha evvel 1866'da Avusturya'ya ve 1871'de Rusya'ya yönelik olarak düşünmüş ve Birinci Dünya Savaşı'nda bilfiil uygulama imkanı bulmuştur.

Mağribliler: Bu savaş esnasında Osmanlı ve dolayısıyla onun müttefiki Almanya ile birlikte hareket eden, bunların politik amaçlarına katkıda bulunan Mağriblilerin de hiç şüphesiz beklentileri vardır. Libyalılar, 1912'de Balkan Harbi'nin başlaması nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Uşi Antlaşmasını imzalamak suretiyle resmen çekildiği, ancak el altından direnişi desteklediği topraklarını İtalya'nın işgalinden; Tunuslular, Cezayirliler ve Faslılar da Fransa'nın işgal ya da himayesinden kurtularak bağımsızlıklarına kavuşmayı amaçlamaktaydılar. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'nda ülkelerini işgal eden Fransa ile savaşa giren Osmanlı Devleti ve müttefiki Almanya'nın yanında yer almak, ülkelerini yabancı işgalden kurtarmanın yegane yolu olarak görülmekteydi.

Organizasyonlar

Birinci Dünya Savaşı boyunca gerçekleştirilen propaganda faaliyetlerinin planlama ve yürütülmesi bazı organizasyonlar tarafından sevk ve idare edilmiştir.

Osmanlı devleti: Teşkilat-ı Mahsûsa / Umûr-ı Şarkıyye Dairesi

Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı adına propaganda faaliyetlerini ve gizli birtakım görevleri Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak kurduğu Teşkilât-ı Mahsûsa ya da diğer adıyla Umûr-ı Şarkıyye Dairesi organize etmiştir.[18] Asker ya da sivil 30 bin civarında mensubu bulunduğu tahmin edilen bu dairenin elemanları arasında Arap kökenli olanlar önemli bir yekûn tutmaktaydı. Dairenin başına ilk olarak Arnavut kökenli (?) bir asker olan Süleyman el-Askerî getirilmiş, onun 1915'te Irak cephesinde intihar etmesinden sonra görev Tunuslu Ali Başhambe'ye verilmiştir. Ken-

18 Bu organizasyon hakkında daha fazla bilgi için bk. Philip Stoddard, *The Ottoman Empire Government and the Arabs, 1911-1918: A Preliminary Study of the Teskilat Mahsusa*, Doktora tezi Princeton 1963. Teşkilatın yapısı ve işleyişi hakkında 1918'den sonra söz konusu teşkilatın başına geçen Hüsamettin Ertürk'ün hatıralarına da bakılabilir: Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, 3. bsk. İstanbul 1969, s. 115 vd.

disine bağlı dairede görev yapan elemanlardan Avrupa'da propaganda faaliyetleri yürütenlerin çalışmalarını yakından takip eden Başhambe gerekli ödemeleri de bizzat yürütmüştür.[19] O, bu görevini İstanbul'da vefat ettiği 1918 tarihine kadar sürdürmüştür.[20]

Almanya: Şark Haber Ajansı (Nachrichtenstelle für den Orient)

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere, Fransa ve Rusya'daki Müslüman azınlıkları ihtilale teşvik fikrini hazırlama ve uygulama safhalarında görev alan en önemli isimlerden biri Max Freiherr von Oppenheim'dır. O daha 1898'de Kahire'de görevli bir konsolos iken Alman Dışişleri'ne Osmanlı halifesinin dünya Müslümanları nazarında artan önemine ve müslümanlarla iyi ilişkileri olan Almanya'nın bu durumdan istifade etmesi gereğine dikkat çeken bir layiha sunmuştur. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in artık barışın mümkün olmadığını düşündüğü 30 Temmuz 1914'de Petersburg'tan ülkesine çektiği bir telgrafta İngiltere'ye yönelik olarak şu sözleri sarf etmiş olması, zaman içinde Oppenheim'ın bu yöndeki düşüncelerinin Alman yönetimince benimsendiğini göstermektedir:

Türkiye ve Hindistan'daki konsoloslarımız, ajanlarımız vs. bütün İslam dünyasını bu menfur, yalancı, vicdansız, bezirgân halka karşı çılgın ayaklanmalara tahrik etmelidir; çünkü şayet biz kan akıtmak zorunda kalırsak, İngiltere de en azından Hindistan'ı kaybetmelidir.[21]

Almanya'nın doğuya yönelik propaganda faaliyetlerini yürütmekle yükümlü Şark Haber Ajansı (Nachrichtenstelle für den Orient), kurumun fikir babası olan Oppenheim tarafından Almanya'nın savaş ilanının hemen

---

19 Örneğin Başhambe, Harbiye Nezareti Umûr-ı Şarkıye Dairesi Müdürü imzasıyla Stockholm Sefareti'nden Mehmed Nuri'ye gönderdiği 8.11.[13]32 tarihli telgrafında, gönderilen beş yüz liradan Abdülaziz Çâviş, Abdurrahman [Azzâm?] ve Abdülmâ[e]lik Hamza beylere yüzer lira i'tâsıyla heyetin yapmış olduğu neşriyât ve ictimaât mesârifinin tesviyesini istemektedir, bk. BOA, HR. SYS. 2395.10 (bk. Ek 2). 1915 Mayıs'ında İstanbul'da Harbiye Nazırı Enver Paşa ile görüşen Mısır'daki el-Hizbü'l-vatanî'nin lideri Muhammed Ferid de hatıralarında Avrupa'da Osmanlı hilafeti uğrunda propaganda faaliyetlerini yürütmesi amacıyla kendisinin Paşa tarafından Ali Başhambe'ye yönlendirildiğini ve kendisine İsviçre'ye hareketinden evvel Başhambe tarafından bu amaçla 450 bin Osmanlı lirası verildiğini söylemektedir, bk. s. *Evrâku Muhammed Ferîd, el-Mücelledü'l-evvel Müzekkirâtî ba'de'l-hicre (1904-1919)*, Kahire 1987, s. 232-233. Türkçesi: *Mısır Mısırlılarındır, İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilafeti*, trc. Ali Benli – Macit Karagözoğlu, İstanbul 2007, s. 255-256.

20 İstanbul'da genç yaşta İspanyol nezlesinden hayata gözlerini yuman Başhambe'nin vefat haberi için bk. "Bir Ziyâ", *Tasvîr-i Efkâr*, sy. 2547 (1 Teşrinisani 1334/1918). Aynı gazetenin iki gün sonraki nüshasında da Başhambe'nin fotoğrafı ile birlikte kısa biyografisi verilmektedir.

21 Gottfried Hagen, *Die Türkei im ersten Weltkrieg*, Frankfurt am Main 1990, s. 32.

ardından Alman dışişleri bakanlığına bağlı bir birim olarak kuruldu.[22] Çıkardığı *Korrespondenzblatt* ve *Der Moderne Orient* gibi dergilerin yanı sıra dokuz Avrupa ve on bir Asya ve Afrika dilinde propaganda çalışmaları yürüten Şark Haber Ajansı'nda Oppenheim'dan sonra birimin başına geçen ve hatıralarında bu çalışmalara dair önemli bilgiler veren Karl Emil Schabinger[23], Eugen Mittwoch, Martin Hartmann, Helmuth von Glasenapp ve Sebastian Beck gibi müsteşrikler de görev yapmıştır.

Faaliyetler

Mağribliler propaganda faaliyetlerini savaşın ilk günlerinden sonuna kadar sürdürmüşlerdir. Almanya, elindeki müslüman esirlerden Fas, Tunus ve Cezayir kökenli 14 kişilik bir grubu Schabinger başkanlığında İstanbul'a göndererek Osmanlı halifesinin manevî otoritesine karşı saygısını göstermek istemiştir. Osmanlı Devleti'nin cihad-ı mukaddes ilan ederek savaşa girmesi münasebetiyle İstanbul'daki Alman elçiliğinde düzenlenen gösteriye bu Mağribli esirler de katılmış ve Osmanlı sultanı ve halifesi lehinde tezahüratta bulunmuşlardır.[24]

Savaş esnasında Osmanlı hilafeti lehinde en fazla propaganda yapanlardan biri olan Salih Şerif et-Tunusî de 1915 başlarında Almanya'ya giderek çok yönlü faaliyetlere (konferans ve vaaz verme, kitap, makale, el ilanı yazma vb.) girişmiş ve bu çalışmalarını savaşın sonuna kadar devam ettirmiştir. Almanların Teşkilat-ı Mahsusa mensubu Mağriblilerin de katılımıyla yürüttükleri propaganda faaliyetleri arasında rakip devletlerin müslüman tebaasını isyana teşvik etme yanında Alman kamuoyunu müslümanlarla ittifak konusunda bilgilendiren ve onların İslam hakkındaki bazı önyargılarını gidermeyi amaçlayan çalışmalar bulunmaktadır. Salih Şerif et-Tunusî'nin Almanya'nın çeşitli yerlerinde verdiği konferanslar ve

---

22 Hagen, *a.g.e.*, s. 35. Bu kurumun çalışmaları için ayrıca bk. Herbert Landolin Müller, *Islam, gihād ("Heiliger Krieg") und Deutsche Reich*, Frankfurt am Main 1991, s. 193 vd. Oppenheim'ın Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın doğu politikasındaki rolü için ayrıca bk. Salvador Oberhaus, *a.g.e.*, s. 131-135.

23 Karl Emil Schabinger Freiherr von Schowingen (1877-1967) hukuk ve şarkıyat öğreniminin ardından Alman Dışişleri bakanlığının hizmetine girmiştir. Arapça bilgisi nedeniyle önce Fas'ta elçilik tercümanı olarak göreve başlamış, daha sonra 1915-1916'da bir yıl boyunca Şark Haber Ajansı'nın başında bulunmuştur. Söz konusu propaganda çalışmaları için hatıralarına bakılabilir: *Weltgeschichtliche Mosaiksplitter. Erlebnisse und Erinnerungen eines kaiserlichen Dragomans*, Baden Baden 1967, s. 102 vd.

24 Schabinger, *a.g.e.*, 102-108.

Almanca'ya çevrilen *Hakikatü'l-cihâd* risalesi bu türden çabaların ürünüdür. Diğer taraftan müslümanlar arasında da dokuz Avrupa ve on bir Asya ve Afrika dilinde propaganda çalışmaları yürütülmüştür. Bu çalışmalar şu başlıklar altında ele alınabilir:

a) Cephelerde: Savaşın ilk zamanlarında başta Salih Şerif et-Tunusî olmak üzere bazı hatipler cepheye giderek ateş hattının karşı tarafında bulunan müslüman askerlere doğrudan seslenerek onları Osmanlı Devleti'ne ve Almanya'ya karşı savaştan vazgeçerek halifenin ordusuna katılmaya çağırmışlardır. Ancak bu tarz propaganda can güvenlikleri açısından tehlikeli görüldüğünden bir müddet sonra terk edilmiş[25] ve karşı tarafta bulunan müslüman askerlere yönelik propaganda çalışmaları ağırlıklı olarak uçaklardan atılan el ilanları ile sürdürülmüştür. Bu el ilanlarında karşıt propagandaları etkisiz kılacak unsurlara yer verildiği gibi, müslüman askerler İngiliz ve Fransız ordusundan firar etmeye çağrılarak bu devletlerin sömürgeci yönleri ve İslam karşıtlıkları vurgulanmaktadır.

b) Esir kamplarında: Almanların İngiliz, Fransız ve Rus ordularından ele geçirdiği Müslüman esirlere iyi muamele edilmiş ve Berlin yakınlarında Wünsdorf'taki Hilal Kampı'nda (Halbmondlager) olduğu gibi dinî gereklerini rahatça yerine getirebilecekleri bir ortam oluşturulmuştur. Müslüman esirlerin saf değiştirmeleri için vaazlar verilmiş ve Arapça, Urduca, Rusça, Tatarca, Gürcüce ve Hint dillerinde *el-Cihad*[26] gibi esir gazeteleri çıkarılmıştır.

c) Rakip ülkelerin müslüman kolonilerinde: Örneğin daha savaşın başında Fas'ta el ilanları ile Almanya'nın esir alacağı müslüman askerlerin Osmanlı halifesine teslim edileceği duyurulmuş ve Almanya'nın müslüman yanlısı tavrına dikkat çekilmek istenmiştir.[27]

Savaş esnasındaki propaganda faaliyetlerinin yürütülmesinde ve bilhassa savaş şartlarında ulaşım güçlüklerinin aşılmasında Alman denizaltılarından büyük ölçüde istifade edilmiştir. Örneğin Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli isimlerinden Hüsamettin Ertürk 1917'de bir Alman denizaltısı ile Almanya'nın Helgoland limanından aldığı silahları ve malzemeyi Cebel-i Tarık'ın altından geçirerek Kuzey Afrika sahillerine çıkarmış ve karada 20

---

25 Schabinger, *a.g.e.*, 111.

26 İlk sayısı 1 Mart 1915'te çıkan *el-Cihâd* gazetesi için bk. Schabinger, *a.g.e.*, s. 130-131; Peter Heine, "Al-Ğihād – Eine deutsche Propagandazeitung im I. Weltkrieg", *Die Welt des Islams*, 20 (1980), s. 197-199 (ayrıca bk. Ek 3).

27 Hagen, *a.g.e.*, s. 41.

günlük bir yolculuktan sonra bunları Kuzey Afrika bölgesindeki direniş güçlerinin komutanı Şehzade Osman Fuad Efendi'ye ulaştırmayı başarmıştır. 1918'de karşıt propagandaları etkisiz kılmak üzere Enver Paşa tarafından Senusî lideri Seyyid Ahmed eş-Şerif'i İstanbul'a getirmek üzere Libya'ya gönderilen Yusuf Şetvan da görevini Alman denizaltıları sayesinde başarı ile tamamlamıştır. Aynı şekilde Enver Paşa savaşın sonuna doğru İstanbul'u terk etmeden önce Hüsamettin Ertürk'e cihad propagandası için getirilen başta Senusî ileri gelenleri olmak üzere İstanbul'daki "misâfirân-ı İslâm'ı" güven içinde memleketlerine geri gönderme talimatı vererek bu işin Alman Genelkurmayı'nın tahsis edeceği denizaltılarla yapılacağını söylemiştir.[28] Alman denizaltılarının propaganda çalışmalarını destekleme görevi savaş sonuna kadar devam etmiştir.

Yayınlar

Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı hilafetinin savunulması ve başta İngiliz ve Fransızların İslam karşıtlığını ortaya koyma bağlamında Mağribli aktivistler tarafından farklı dillerde çeşitli yayınlar da yapılmıştır. Aşağıda bu yayınlardan bir kısmının yazar isimlerine göre alfabetik bir listesini sunuyoruz:[29]

- Abdülkādir, Ahmed Muktar[30]

Makale

Abdul Kader, Achmed Muktar, "Abdul Kader und die Franzosen", in: *Die Islamische Welt*, 1 (Berlin 1917), s. 608-609.

- el-'Atâbî, es-Seyyid Muhammed

Makale

Atabi, Muhammed el: *Maroc. Une voix du Maroc*, Stockholm 1917, 4 s. (El ilanı)

Atabi, El Sayed Mohamed el:"Ein Hilfeschrei aus Marokko", in: *Rheinisch-Westfälische Zeitung*, 29.22.1917, II. Ausgabe.

---

28 Samih Nafiz Tansu, *a.g.e.*, s. 171- 172, 179-182. Trablus'ta cihad faaliyetlerine katılan Mısırlı Abdurrahman Azzâm da İstanbul'a deniz altı ile getirilenler arasındadır, bk. BOA, HR. SYS. 2395.10.

29 Bu listenin ve bilhassa Avrupada'ki yayınların hazırlanmasında büyük ölçüde Höpp'ün yukarıda adı geçen eserinden istifade edilmiştir. Bu listenin ilgili literatürün tamamını kapsamadığı ve ikmale muhtaç olduğu açıktır.

30 Ahmed Muhtar Abdülkādir: Cezayirli, Ali b. Abdülkādir'in (1857-1918) yeğeni. Kısa süre Berlin'deki Nachrichtenstelle für den Orient'te çalıştı.

- Bâş Hambe, Muhammed

Kitap/Broşür

Bach-Hamba, Mohammed, *La justice tunisienne. Organisation et fonctionnement actuels. Proje de réorganisation*, Genève: Imprimerie Nationale 1917, 72 s.

Le peuple algéro-tunisien et la France, Genève: Imprimerie Nationale 1918, 142 s.

Le "protectorat" français en Tunisie, Genève: Imprimerie Nationale 1918, 18 s.

Une maneuvre! Les récents projets de réforme en Algérie, Genève: Imprimerie Nationale 1918, 23 s.

- Bûkabûya, Rabah (Müstear adları: el-Hadj Abdallah ve Si Rabah, (1875-?)[31]

Broşür/el ilanı

Abdallah, El Hadj, *Le "Djéhad" et le role de "l'armée noire" en Algérie*, yayın yeri yok, 1915, 1 s.

Les Musulmans de l'Afrique du Nord et le "Djéhad", yayın yeri yok, yayın tarihi yok [1915], 2 s.

Perspectives sur l'avenir des musulmans Algériens, yayın yeri yok, 1915, 1 s.

Apropos de la remise d'un "drapeau français" aux soldats marocains en France, yayın yeri yok, 1915, 1 s.

Les Turcos à la... Turquie!, yayın yeri ve tarihi yok [1915], 1 s. (Broşür/el ilanı)

Boukabuya-Raba, *Kriegseindrücke eines mohammedanischen Offiziers der französischen Armee*, Berlin: Nachrichtendienst für den Orient, el yazması olarak basıldı, 1915, 7 s.

Abdallah El Hadj, *L'Islam dans l'armée français (Guerre de 1914-1915)*, Konstantinopel 1915, 40 s.

Boukabouya (Hadj Abdallah), *L'Islam dans l'armée français* (Second Fascicule), Lousanne: Libraire Nouvelle 1917, 75 s.

Boukabouya (Hadj Abdallah), *O Islam no exercito francez (guerre de 1914-1915)*, Konstantinopel 1916, 38 s.

Boukabouya (Hadj Abdallah), *Les soldats musulmans au service de la France*, Lousanne: Libraire Nouvelle 1917, 75 s.

Un musulman Algérien (E. H. A.), *En Algérie. Les corruptions de la religion et des moeurs indigènes*, Lousanne: Libraire Nouvelle 1917, 24 s. (Broşür/el ilanı)

---

31 Fransız ordusunda subay, 1915'te Alman tarafına geçti ve El Hadj Abdallah adı altında Berlin'deki Nachrichtenstelle für den Orient'te çalıştı, 1924'te kara listeye alındığından Mısır'a seyahati engellendi, 1940'da Berlin'de işsizlik başvurusunda bulundu.

Makale

Abdallah El-Hadj, "Die marokkanischen Kaids unter der französischen Herrschaft", in: *Korrespondenzblatt der Nachrischtenstelle für den Orient*, 3 (Berlin 1916) 6, s. 220-222, 3 (1917) 7, s. 271-273; 3 (1917) 8, s. 328-330.

"An die Redaktion 'Der Neue Orient' ", in: *Der Neue Orient*, 3 (Berlin 1917) 8, s. 341.

"Der General Gouraud als Generalresident von Marokko", in: *Korrespondenzblatt der Nachrischtenstelle für den Orient*, 3 (Berlin 1917) 10, s. 419-420.

"An Präsident Wilson", in: *Korrespondenzblatt der Nachrischtenstelle für den Orient*, 3 (Berlin 1917) 10, s. 428.

Abdallah, El Hadsch. "Die Ereignisse im Süden Marokkos. Der Scherif el Hiba und der General de Lamothe", in: *Der Neue Orient*, 1 (Berlin 1917) 8, s. 358-360.

"Der marokkanische Freheitskampf", in: *Der Neue Orient*, 2 (Berlin 1917) 1, s. 11-14; 2 (1917), s. 57-59.

Abdullah, El Hadschi, "Das Protektorat ueber Marokko (General Lyautey und seine Islampolitik)", in: *Die Islamische Welt*, 1 (Berlin 1917) 3, s. 57-58.

"General Lyautey und seine Islampolitik", in: *Die Islamische Welt*, 1 (Berlin 1917) 4, s. 253-254.

"Die 'weissen Vaeter' ", in: *Die Islamische Welt*, 1 (Berlin 1917) 6, s. 352-353.

Boukabouya, R., "An den Direktor der 'Gazette de Lausanne' ", in: *Der Neue Orient*, 2 (Berlin 1917) 4, s. 171.

Abdallah, El Hadj, "Die Kämpfe in Marokko", in: *Tägliche Rundschau*, 28.6.1918, Abend-Ausgabe.

"Der zukünftige Friede und die algerischen Muslims", in: *Die Islamische Welt*, 1 (Berlin 1917) 9, s. 557-559.

Abdullah Hadsch, "Die militärische Lage Marokkos", in: *Die Islamische Welt*, 2 (Berlin 1918) 4-5, s. 181-182.

- es-Safâihî, İsmail

Kitap

es-Safâyihî, İsmail: *Îkâzu'l-ihvân li-desâisi'l-a'dâi ve mâ yaktedîhi hâlu'z-zamân*, İstanbul 1331 Rûmî/1915, 154 s. ayrıca bk. et-Tunusî, Sâlih eş-Şerîf

- Şerîf, Muhammed Salih[32]

Broşür, El İlanı

(Youssouf Chetvan ile birlikte) *Befolkningens i Tripolitanien och Cyrenaika strävanden och nationella ideal*, Stockholm: Stal 1917, 16 s. ayrıca bk. Şetvân, Yusuf

- et-Tûnusî, Salih eş-Şerîf

Kitap, Broşür, El İlanı

The Bitterness of the Occupation, Damascus 1915.

Şerhu desâis el-Fransîs dıdda'l-İslâm ve halîfetihi, Berlin 1915, 20 s. Özet halinde Türkçe tercümesi: "Hilâfet-i İslâmiye" *Sebilürreşad*, XIV/359-360 (1334/1916), s. 175-177, 190-192.

Hâzihî makâla tahta imdâ S. Ş. harrarahu dayf kerîm bi-Berlin min ekâbir 'ulemâ ve ricâl el-muslimîn hidmeten li'l-hakîîka ve nasîhaten li'd-dîn, Berlin 1915, 11 s.

Salih, *Bezmyslica rasprostranennaja angličanami otnositel'no Tureckogo chalifata*, yayın yeri yok, 1915. Tatarcası: *İslâm halîfe sining haqqında İngliz tarafından taratılgan yalgan haberler, Şeyh Salih Tûnisî tarafından yazılgan*, yayın yeri ve tarihi yok, 4 s. Türkçesi: "Hilâfet-i Muazzama-i İslamiye Hakkında İngilizlerin Hezeyanları", *Sebilürreşad*, XIII/333 (1333/1915), s. 159-160.

Hakîkatü'l-cihâd. Aslı Arapça olan, ancak Arapça yayınlandığını tespit edemediğimiz *Hakîkatü'l-cihâd* Türkçeye çevrilmiştir: "Fîsebîlillâh Cihadın Hakikati, Gâyesi, Hükmü, Mücâhidînin Vezâifi", *Sebilürreşad*, XIII/315 (1333/1914), s. 20-24. Almancası: Ascharif Attunusi, Salih, *Haqīqat aldschihād. Die Wahrheit über den Glaubenskrieg. Aus dem Arabischen übersetzt von Karl E. Schabinger mit einem Geleitwort von Martin Hartmann und einem Bild des Schaichs*, Berlin: Dietrich Reimer 1915, 18 s. Fransızcası: Chérif, Saleh, *La verité au sujet de la Guerre sainte*, Bern: Ferd, Wyss, 1916, 14 s.

Şerîf et-Tûnusî, Salih eş- (İsmail es-Safaihî ile birlikte), *et-Tescîl 'alâ Firansâ fi kutr Tunis ve'l-Cezâir. Beyân tevahhuş Firansâ fi'l-kutr et-Tûnisî el-Cezîrî ve'l-istincâd ileyhi*, Berlin 1916, 21 s. (Türkçesi: "Tunus ve Cèzayir'in İstiklali", *Sebilürreşad*, XIV/354-356 (1334/1916), s. 122-125, 131-133, 138-140).

Scherif, Saleh/Ismail Sefaihi, *Tunesien und Algerien. Ein Protest gegen französische Gewaltherrschaft von Scheich Saleh Scherif und Scheich Ismail Sefaihi*, Berlin: Ausschuss für die Unabhängigkeit Tunesiens und Algerienes, Als Privat gedruckt, 1916, 32 s.

---

32 Libyalı Senûsî Şeyhi.

Salih al-Sharīf/İsmāil al-Safāihī, *The Sorrow of the Tunisian and Algerian Peoples*, Lausanne 1917.

Chérif, Saleh/Ismail Sefaihi, *Les doléances des peuples opprimées. La Tunusie et l'Algérie*, Lausanne: Librairie Nouvelle 1917, 24 s.

Scerif, Saleh/Ismail Sefaihi, *Tunusia ed Algeria. Protesta contro il dispotismo francese per lo Sceicco Saleh Scerif e lo Sceicco Ismail Sefaihi*, Lausanne: Librairie Nouvelle 1917, 28 s.

Chérif el Tounissi, Saleh el, *Appel au droit et à la justice. Doléances de l'Algérie-Tunusie*, Stockholm: C. A. Löjdquist 1917, 27 s.

Salih al-Sharīf, *Strong Arguments for the Necessity of the Withdraval of the French from Tunisia*, Paris 1918.

Scherif, Salih, *Zeitgemäße Gedanken*, Berlin: Buchdruckerei der Deutschen Tageszeitung 1918, 12 s.

Salih al-Sharīf (Muhammad al-Khidr Ibn al-Husayn ve Muhammad Mizyân al-Tilimsânî ile birlikte), *The Demands of the Algerian-Tunusian People*, Berne 1919.

Chérif, Saleh, *Appel du genre humain à la vérité*, Berlin: Verlag für Sozialwissenschaft 1919, 11 s.

Makale

Cherif, Saleh el (el Sayed Mohamed el-Atabi ve Youssef Chetouan Bey ile birlikte), "Résumé des travaux et des votes des délégués des nations orientales opprimées réunis à Stockholm en Octobre-Novembre 1917", in: *Bulletin du Parti National Egyptien*, (Stockholm-Berlin 1917) 2, s. 41-46.

Scherif Tunisi, Saleh el, "Französicher Länderraub in Tunesien", in: *Die Islamische Welt*, 2 (Berlin 1918) 1, s. 48-49.

- eş-Şarkāvî, Muhammed[33]

Makale

Scherkawi, Muhammed, "Frankreichs Werkzeuge in Nordafrika. Abd-el-Kadir ben Ghabrit und seine Rolle in Marokko", in: *Korrespondenzblatt der Nachrischtenstelle für den Orient*, 3 (Berlin 1916) 3, s. 82-84.

Scherkaui, Mohammed esch-, "Zur Lage in Nordafrika", in: *Der Neue Orient*, 1 (Berlin 1917) 9, s. 407-408.

"Die 'Gazette de Lausanne' und Algerien", in: *Der Neue Orient*, 2 (Berlin 1918) 1, s. 9-10.

---

33 Muhammed eş-Şarkāvî: Faslı, Cenevre'de öğrenim gördü.

Cherkaoui, Sidi Mohammed, "Le jugement d'un Marocain", in: *Der Neue Orient*, 5 (Berlin 1919), 9-10, s. 278-279.

- Şetvân, Yusuf

Kitap/Broşür

Chetvan, Youssouf (Muhammed Salih Chérif ile birlikte), *Aspiration et idéal national de population de Tripoli d'Afrique et de Benghazie*, Stockholm: Stal 1917, 16 s.

Makale:

Chetvan, Yussuf/Muhamed Salih Sherif, Scheich der Senussi, "Flammender mohammedanischer Protest gegen die Raubpolitik der Entente. Italien auf der Anklagebank (Aufruf der Völker Tripolitaniens in Stockholm)", in: *Rheinisch-Westfälische Zeitung*, 22.11.1917, II. Ausgabe. ayrıca bk. Şerîf, Muhammed Salih

- et-Tîcânî, Muhammed ibn Abd as-Salâm Tunuslu.

Broşür

Tîcânî, Muhammad b. Abd as-Salâm et, *Desâis Firansâ fî nazari'l-müslimîn*, Berlin 1915, 32 s.

- ez-Zerrûk es-Sûsî et-Tûnusî, Muhammad Beşîr

Broşür

Zerrûq, es-Sûsî et-Tûnusî, Muhammad, *Nubza min fazâ'i' Firansâ fî iyâlât Tûnis*, Berlin 1917, 28 s.

Makale

Seruk, Mohammed el-Baschir, "Italiens Rolle in der Nordafrikanischen Politik Englands und Frankreichs", in: *Korrespondenzblatt der Nachrischtenstelle für den Orient*, 3 (Berlin 1917) 7, s. 270-271.

Seruk, Mohammed el-Baschir, "Ein Ausschnitt aus der französichen Tyrannei in Tunis", in: *Der Neue Orient*, 1 (Berlin 1917) 7, s. 312-316.

Serruk al-Tunusi, Muhammed Rachid, "An Wilson", in: *Korrespondenzblatt der Nachrischtenstelle für den Orient*, 3 (Berlin 1917) 10, s. 428.

Sonuç yerine

Birinci Dünya Savaşı'nın propaganda cephesinde dinî temalar ve bu bağlamda Osmanlı hilafeti ve İttihad-ı İslam gibi konular önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti ve müttefiki olan Almanya gerek İslam dünyasının seferber edilmesinde, gerekse İngiltere, Fransa ve Rusya gibi rakip devletlerin müslüman tebaalarına ulaşma ve onlar aracılığı ile rakip devletlerde ve ordularda karışıklık çıkarma amacıyla hilafetin dinî prestijinden yararlanan propaganda çalışmaları yürütmüştür. Aynı şekilde rakip devletler de benzer amaçlarla Osmanlı hilafetinin meşruiyetten yoksun olduğu temelinde karşıt propaganda çalışmaları içinde olmuşlardır.

Osmanlı Devleti ve Almanya adına propaganda faaliyetlerinin yürütülmesinde Mağribli aktivistler önemli roller üstlenmişlerdir. Bu kimseler propaganda faaliyetlerinin organizasyonunda olduğu kadar savaş süresince gazete çıkarma, kitap, risale, broşür ve el ilanı hazırlama, uluslar arası toplantılarda kulis faaliyetleri yapma, konferans ve vaazlar verme gibi değişik propaganda araçlarının yoğun şekilde kullanmasında da etkin olmuşlardır. Kuzey Afrikalı aktivistlerin cihad ve Osmanlı hilafeti gibi genel amaçlı propaganda çalışmalarına paralel olarak mahallî ve ulusal çalışmalar yürüttüğü, diğer bir ifade ile kendi bölgelerinin işgalden kurtarılması ve bağımsızlığını kazanması yönünde de faaliyetlerde bulundukları görülmektedir. Bu itibarla söz konusu faaliyetler Libya, Tunus, Cezayir ve Fas gibi ülkelerin savaş sonrasında bağımsızlıklarını ve millî kimliklerini kazanma sürecine de katkıda bulunmuştur.

Gerek Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifakını İslam dünyasına anlatma ve müslümanları ikna etme konusunda yaşadığı zorluklar, gerekse hilafetin meşruiyetini sarsmaya yönelik karşıt propaganda faaliyetleri, Mağribli aktivistlerin de katılımıyla Osmanlı adına yürütülen propaganda faaliyetlerinin etkisinin sınırlı bir çerçevede kalmasına yol açmıştır. Ayrıca iki müttefik olarak Osmanlı Devleti ile Almanya'nın zaman zaman çıkarlarının çatışması ya da önceliklerinin farklı olması gibi nedenlerden dolayı da propaganda çalışmalarında beklendiği kadar başarı sağlanamadığı anlaşılmaktadır.

الجهاد
EL DSCHIHAD
Zeitung für die muhammedanischen Kriegsgefangenen
Berlin
den 6. Oktober 1915
Nr. 18
Arabische Ausgabe
خطاب
من حضرة الحاج محمد بن سعيد التونسي
وانا نشكر الباري جل وعلا من صميم فؤادنا ان جعلنا الآن اسرى في ايدي امما نبيين الذين يعاملونا معاملة اعز ضيوف لديهم .
القتال في بلاد تونس
نشرت جريدة « كوريرا دي لاسبرا » الانطاليه ما يأتي :
« حدث في آخر نقطة من القسم الجنوبي في بلاد تونس قتال عنيف ما بين الفرنسويين والعرب وكان قائد العرب
ايها الاخوان !
انتم تعلمون كيف يعاملنا الفرنسويون معاملة وحشية قاسية وكيف يحتقروننا .

Ek 3: Almanların ellerindeki müslüman esirlerin de katkılarıyla çıkan *el-Cihâd* gazetesinin 6 Ekim 1915 tarihli 18. sayısının Arapça versiyonunun ilk sayfası. İlk sayfada el-Hâc Muhammed Said et-Tûnusî imzalı Fransızların Kuzey Afrikalı müslümanlara yönelik kötü muamelesine mukabil Almanların olumlu tutumundan söz eden bir yazı görülmektedir. Kaynak: Heidelberg Üniversitesi Kütüphanesi, B 2529 numaralı "Die Türkei im Weltkriege" başlıklı klasör.